

Az első orosz szimfónia szerzője

Makszim Szozontovics Berezovszkij (1745 k. október 27./16. – 1777. március 24./április 2.) az európai gáláns stílus, a barokk és klasszicizmus közötti átmenet időszakának képviselője volt a XVIII. századi cári Oroszországban. Mai ismereteink alapján, ha némi fenntartással is, októberi születésű szerzőként tekintünk rá.

Berezovszkij életművének célirányosabb feltárása a XX. század vége felé kezdődött el, szerzeményeinek egyelőre csak töredékét ismerjük, számos alkotására csak közvetett utalás létezik, akár csak életrajzára, melyben a még számtalan meglévő fehér foltot jó néhány, egymásnak ellentmondó adat színesíti. A rövid életű Berezovszkij mégis szót érdemel, mert különleges mozaikfigurája az európai zenetörténet klasszikus periódusának. Egyrészt mai ismereteink szerint ő a legelső orosz szimfóniaszerző, másrészt megújítója az orosz úgynevezett kórus-concerto vagy kórus-

Berezovszkij szobra szülővárosában, Hlukhivban. Inna Kolomic 1995-ben felállított alkotása

koncert különleges, egyedi műfajának azzal, hogy Itáliában elsajátított vokális kompozíciós ismereteivel frissítette a műfaj orosz egyházzenei hagyományát.

Berezovszkij nevének néhány évtizeddel ez előtti felbukkanása termékeny módon irányította rá a nemzetközi zenekutatás figyelmét arra, hogy létezik orosz zenetörténet Glinka előtt is. Oroszt mondunk, hiszen Berezovszkijt elsősorban a szentpétervári cári udvar foglalkoztatta zenészként rövid pályája során, azonban a mai Ukrajna északkeleti területén található Hlukhivban nevelkedett (a ma elfogadott adatok alapján itt is született), ott a híres helyi énekiskola kórusának volt tagja, amely sok kiváló zenészt nevelt ki például a Kijevi Mohila Akadémia s a már említett pétervári cári udvar számára. Jevgenyij Bolkhovitinov kijevi metropolita, történész, Berezovszkij első ma ismert életrajzírója szerint az ifjú Makszim tanulója is volt ennek az akadémiának, de ennek bizonyítékát egyelőre nem találták a korabeli hallgatói névjegyzékekben.

Berezovszkijt ma az oroszok oroszoknak tekintik, az ukránok pedig ukránnak. Katyerina Zorkina kijevi újságíró 2002-ben megjelent évfordulós írása (a *The Day* című, három nyelven kiadott lapban) Berezovszkijt egyenesen az „ukrán Mozartnak” titulálja. Zenetörténetileg a gáláns korszak Európájának keleti peremén orosz vagy ukrán nemzeti iskoláról – tekintettel a világi muzikalitás tekintetében ekkortájt főként divatosan italoofil cári udvarra is (II. „Nagy” Katalin) – ekkor még nem beszélhetünk. Ami pedig Makszim Berezovszkij származását illeti, történetileg úgy korrekt, ha nem hallgatjuk el azokat a részleteket, melyek szerint születésének idején Hlukhiv az akkor fennálló kozák hetmanátus része (helyi központja) volt, kisenemesi sorban álló apjának családfájában pedig egyaránt volt kozák és lengyel felmenő ág is. Talán nem véletlen, hogy Makszim Berezovszkij első szimfóniájának (C-dúr, 1770/72 körül keletkezett) egyik jó minőség-

(folytatás a következő oldalon)

Az első orosz szimfónia szerzője

(folytatás az előző oldalról)

➤ gű kortárs felvétele lengyel előadásban is elérhető – érdemes a Varsói Filharmonikusokkal meghallgatni ezt a kiváló muzsikát, különös tekintettel a korának stílusához képest igen érzékeny és érzelmes, nagy és hosszú hangszínyt kapó második, lassú tételre. Ezt a C-dúr szimfóniát, mely sok tekintetben inkább az olasz sinfonia műfaji rokona, Berezovszkij elveszett, *Il Demofonte* (vagy Demofonte) című operája (1773, Livornóban és Firenzében is előadták a karneváli időszakban) nyitányának is tartják – bár ez az elveszettség sem teljesen igaz, mivel négy részlet (áriák) szerencsére mégis fennmaradt az operából.

A C-dúr szimfónia létezését és helyét (Archivio Doria Pamphilj) 1998-ban előre jelezte A. Laterzza zenekutató (írja Margarita Pjasnyikova – Caro Mitis lemezkiadó), de ma már elterjedtebb, hogy 2002-ben Steven Fox amerikai karmester a vatikáni könyvtárban talált rá a műre. Mindenesetre ezzel a felfedezéssel Berezovszkij megelőzte időrendben az addig ismert első orosz szimfóniaszerzőt, Dmitrij Bortnyanzskijt. Mondjuk is el rögtön, hogy Berezovszkij tehát nem egyedi jelenség az orosz zenetörténetben mint kisorosz gyökerű európai klasszikus, és nem is illik egymagában emlegetni, hiszen jelentősebb stílár és kortársa volt Bortnyanzskij mellett Artem Vedel is. Ami Berezovszkij szimfóniáit illeti (ne gondoljunk anakronisztikusan beethoveni méretű, klasszikus művekre, sokkal inkább háromlépcsős gyors-lassú-gyors osztású, korai sinfonia-rokonokra), olyan forrás is akad, amely még egy 13. szimfóniája létezését is feltételezi. Közkezen az említett 1., C-dúr, illetve egy további 2., G-dúr és egy 3., C-dúr forog.

Berezovszkijt vitathatatlanul hitelesen ábrázoló portré nem maradt fenn (vitathatóból létezik néhány), feltételezett szülővárosában, Hlühivban ma a szerző rövid életének tragikus vonásait művészi ihletéssel hangsúlyozó szobor állít neki emléket.

Érdeemes visszanyarodni kicsit az „ukrán Mozart” szófordulatra, hiszen ismerünk nagyon hasonló zenetörténeti társításokat, például a svéd (Joseph Martin Kraus) vagy a spanyol Mozartot (Juan Crisóstomo Arriaga). A jól hangzó párhuzamokat mindegyik esetben az említettek életének rövidsége és a kor-

szak divatjából fakadó rokon stílusuk, míg kisebb részben kreativitásuk párhuzamba állítása adta. Ahogyan Mozart élete Puskin fantáziájában romantizálódott XIX. századi regényes-fikciós színpadi bestsellerré (*Mozart és Salieri*, 1830, ami aztán Shaffer *Amadeusát* is inspirálta), úgy Berezovszkijnak is akadt felkaroló novellistája, mégpedig 1844-ben jelent meg róla kalandos élettörténet, szerzője Nesztor Kukolnyik, s ennek nyomán kiszínesedtek a zeneszerző életében levő, már említett fehér foltok. Ami a konkrétumokat illeti, Berezovszkijról és kortársairól magyar kutatási területen széles körű forrásanyagot felhasználó, kiváló doktori értekezést írt négy évvel ezelőtt a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetemen Végh Mónika. Angol nyelvterületen Marina Ritzarev szentpétervári-izraeli zenetudós *Eighteenth Century Russian Music (Tizenyolcadik századi orosz zene)* című munkája szolgál kiválóan dokumentált kiindulópontként az érdeklődőknek.

Az *Il Demofonte* opera – melynek fennmaradt négy ariája tanúskodik arról, hogy Berezovszkij alaposan ismerte a nápolyi és velencei iskolát – Pietro Metastasio librettójára íródott. Ezzel Berezovszkij lett az első keleti szláv szerző, aki itáliai opera seriát komponált. Egy másik, *Ifigénia* című, befejezetlen operájára is találhatunk utalást. Hangszeres művei közül előkerült még a Francia Nemzeti Könyvtárból egy 1772-re, az olasz Pisából datálható C-dúr hegedűszonáta (csembaló-continuóval), egyházi jellegű és/vagy liturgikus funkciójú kórusművei közül (érdekesség, hogy az orosz szövegűek mellett akad angol és német nyelvű is) ukrán műjegyzék-forrásban mintegy félszázat is felsorolnak, a fellelhetőkből a már említett kóruskoncert műfajának leghíresebbike a lemezfelvételeken is napvilágot látott, a 71. (70.) zsoltár nyomán komponált Не отвержи мене во время старости, („Öregkoromban se taszíts el magadtól, akkor se hagyj el, ha eróm elfogy”). Kórus-concertói közül egyes források 11-12 darabot, mások akár 18-at is említenek.

Berezovszkij 1757-ben vagy '58-ban került Szentpétervárra (12-13 esztendősen), a cári udvart gyakorta látogató Kirill Razumovszkij hetman karolhatta fel és vihette magával a tehetséges fiút, s az ott hamarosan az Oranienbaum színház énekeseként operaszerepeket is kapott, erről fennmaradt korabeli

nyomtatott librettók tanúskodnak (1759-ben Francesco Araja *Alessandro nell' Indie* – Poro szerepe; 1760-ban Vincenzo Manfredini *La Semiramide riconosciuta* – Ircano). A fiatal Berezovszkij megtanult csembalón, hegedűn és nagybőgőn is játszani, kamarazenei, zenekari feladatok mellett kompozíciós, ellenpont-tanulmányokat is folytatott az udvar olasz zeneszeinel: Vincenzo Manfredininél, Francesco Zoppisnál (?), Baldassare Galuppinál.

Amikor 1762-ben II. Katalin megkezdi uralkodását, Berezovszkij szólóénekesi pályája hirtelen háttérbe szorul, a cárnő ugyanis a külföldi (főként olasz) énekeseket részesíti előnyben. Nemzetileg érzékenyebb források azt is hozzátesszik ehhez, hogy Berezovszkij teljes karrierje lefelé ívelt ettől kezdve egészen későbbi feltételezett öngyilkosságáig, hiszen a cári udvarban nem nézték jó szemmel a feltörni igyekvő kisorosz származásúakat, és ezért csak közepes pozíciókat kaphatott meg, mint tuttista. Ennek némileg ellentmond, hogy rábízták például az udvari kórus vezetését és a már említett egyházi kóruskoncertek komponálását, így azok ízlésének formálását is – de csak addig, míg meg nem jelent a színen Baldassare Galuppi, aki II. Katalin cárnő kitartó hívására érkezett Oroszországba 1765-ben. Galuppi udvari szerzőként operát, ünnepekre kantátákat és balettzenét is írt, egyházi művek komponálása is feladatai közé tartozott – itáliai fuvalattú hatása ekkortájt döntő lehetett a háttérbe szorult fiatal Berezovszkijra is.

Berezovszkij 1763-ban nősült, az udvari zenekar egyik kürtösének lányát, az Oranienbaum társulat tagját, Franzina Uberschert (vagy Francisca Iberchere) vette feleségül. Franzináról még annyit lehet tudni, hogy 1774-ben elbocsátották a társulattól. Ez a házasság valamiért rövid életű lehetett, Berezovszkij magára maradt, erre utal, hogy korai halálakor az özvegynek kijáró, udvari szokásoknak megfelelő anyagi juttatásokat nem Franzina, hanem egy Jakov Timcsenko nevű énekes kapta meg.

Berezovszkij kisorosz származása miatti hátrányos megkülönböztetésének ellentmond még némileg, hogy szakmai kiteljesedéséhez látszólag minden adott volt az udvari közegben, és kimagasló zenei érdemeinek megfelelően egy kiváltságos cári ösztöndíjban is részesült, ebből utazhatott tanulmányútra Itáliába. A források megoszlanak arról, hogy mikor vette igénybe ezt az ösztöndíjat, 1766, '69, '70 és '71 egyaránt szerepel elutazásának ide-

jeként; a legdokumentáltabb és leghitelesebb Marina Ritzarev adata, eszerint Berezovszkij 1769-ben hagyta el Oroszországot Itália felé. Útja Bolognába vezetett, ott Giovanni Battista Martini tanítványa lett. Padre Martini (1706–1784) a XVIII. század elismert itáliai zenei tekintélye volt, minorita szerzetes, zene-tudós, zeneszerző, számos híres tanítványával kapcsolatban is ismerhetjük, mint a milánói avagy londoni Bach (Johann Christian), André Grétry, a cseh klasszikus Josef Mysliveček – aki talán inspirálhatta is operakomponálásra megismerkedésük nyomán Berezovszkijt. Martini adott hivatalos kiváltsági értékelést a 14 éves W. A. Mozartnak a bolognai Accademia Filarmonica-vizsgáira 1770-ben. Ugyanez a minősítő megmérettetés várt Berezovszkijra is, s ő szintén kiválóan teljesítette azt egy rövid polifonikus kompozícióval: 1771. május 15-én az Accademia Filarmonica di Bologna A zene mestere címet adományozta neki (az intézményben ma is megtalálhatók a zeneszerző vizsgamunkáinak kéziratjai).

Berezovszkij 1773-ban visszatért Szentpétervárra, itt ismét ellentmondásosak életrajzi adatai. Egyfelől azt terjesztik, hogy hiába az itáliai képzés és róla a hivatalos papír, mégsem engedték előrejutni az udvari társulati ranglétrán, és származása miatt továbbra is csak alantas feladatokat, kis megbízásokat, tutti hangszeres munkát kaphatott. Másfelől viszont udvari kórusvezető és -szerző lett, igaz, fizetése nem volt magas a fontosabb vezető pozíciókat betöltő külföldiekéhez képest. Az udvari zeneszerző 1776-ban Giovanni Paisiello lett. A tény, hogy Berezovszkij neve fel sem merült a választáskor, minden bizonnyal megviselte az egyébként is hipochonder, lelkiileg törekeny alkatú művészt. Rövid időre még felcsillant benne némi remény, amikor Grigorij Patyomkin herceg azt ígérte, hogy igazgatóként foglalkoztatja majd egy Kremencsukban létesítendő zenei intézményben, de végül Berezovszkij 32 esztendősen meghalt. Több egymásból ihletődő forrás valószínűsíti, hogy önkezével vett véget életének, de néhol utalást találunk arra, hogy valamilyen hirtelen jött, súlyos lázban, talán skarlátban hunyt el.

Hagyatékát nemcsak kutatással és az előadói gyakorlatban kezdték zeneileg újraéleszteni az elmúlt évtizedekben, de Tarkovszkij 1983-as *Nosztalgia* című filmjében is találhatunk például burkolt utalásokat Berezovszkij életútjára.

Tóth Gábor